

ISSN 1563-0366
Индекс 75882; 25882

ӘЛ-ФАРАБИ атындағы ҚАЗАҚ ҰЛТТЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ

ҚазҰУ ХАБАРШЫСЫ

Заң сериясы

КАЗАХСКИЙ НАЦИОНАЛЬНЫЙ УНИВЕРСИТЕТ имени АЛЬ-ФАРАБИ

ВЕСТНИК КазНУ

Серия юридическая

AL-FARABI KAZAKH NATIONAL UNIVERSITY

KazNU BULLETIN

Law series

№3 (75)

Алматы
«Қазақ университеті»
2015

ХАБАРШЫ

ЗАҢ СЕРИЯСЫ № 3 (75)

ХАБАРШЫ
ВЕСТНИК
BULLETIN

3(75) 2015

25.11.1999 ж. Қазақстан Республикасының Мәдениет, ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде тіркелген

Куәлік №956-Ж.

Журнал жылына 4 рет жарыққа шығады

ЖАУАПТЫ ХАТШЫ

Ережепқызы Р., жауапты хатшы
(Қазақстан)

Телефон: +7727-377-33-36;

8-727-377-33-37 (ішкі н. 12-57)

E-mail: rose@mail.ru

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

Байдельдинов Д.Л., з.ғ.д., профессор
(бас редактор) (Қазақстан)

Кенжалиев З.Ж., з.ғ.д., профессор
(бас ред. орынбасары) (Қазақстан)

Сартаев С.С., з.ғ.д., академик (Қазақстан)

Тыныбеков С.Т., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Ибраева А.С., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Джансараева Р.Р., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Усеинова Г.Р., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Еркинбаева Л.К., з.ғ.д., профессор (Қазақстан)

Жатқанбаева А.Е., з.ғ.д. (Қазақстан)

Трунк А., профессор (Германия)

Монтекило С., профессор (БАӘ)

Бурхард Б., профессор (Германия)

Лисица В., профессор (Ресей)

ҚАЗАҚ
УНИВЕРСИТЕТІ
Б А С П А У Й І

Ғылыми басылымдар бөлімінің басшысы

Гүлмира Шаккозова

Телефон: +77017242911

E-mail: Gulmira.Shakkozova@kaznu.kz

Редакторлары:

Гүлмира Бекбердиева, Еркін Жайнақов

Компьютерде беттеген:

Айгүл Алдашева

Жазылу мен таратуды үйлестіруші

Мөлдір Өміртайқызы

Телефон: +7(727)377-34-11

E-mail: Moldir.Omirtaikyzy@kaznu.kz

ИБ №8886

Басуға 15.08.2015 жылы қол қойылды.

Пішімі 60x84 1/8. Көлемі 35 б.т. Офсетті қағаз. Сандық басылыс.

Тапсырыс №3514. Таралымы 500 дана. Бағасы келісімді.

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің

«Қазақ университеті» баспа үйі.

050040, Алматы қаласы, әл-Фараби даңғылы, 71.

«Қазақ университеті» баспа үйінің баспаханасында басылды.

© Әл-Фараби атындағы ҚазҰУ, 2015

Абубакирова Г.М.,
Саниязова Е.К.

**Ғылыми плагиат үшін
заңды жауапкершілік**

Мақалада ғаламтордың дамуы адами белсенділіктің әртүрлі салаларында плагиаттың енуіне мүмкіндік туғызатынығы сипатталады. Қоғамда өзекті болып отырған плагиат білім мен ғылым саласында да өткір мәселе болып, өнеркәсіп саласы мен ғылым саласында да жоғары болып тұрғандығы айтылады. Сонымен қатар, заңдық тұрғыдан қарағанда, плагиат авторлық құқық саласындағы ұрлық деп саналып, оның заңға қайшы мінез-құлық ретінде көрініс тапқандығы және қоғамдық қауіпті дәрежесіне орай заңдық жауапкершіліктің әртүрлігіне әкеп соқтыратындығы баяндалады.

Авторлық құқықты қорғаудың ең тиімді жолы тек қана моральдық шығынды қалпына келтіру емес, сонымен қатар оларды заңдық жауапкершілікке тарту болып табылады.

Түйін сөздер: плагиаттық, ғылым, авторлық құқық, ұрлық, заңды жауапкершілік.

Abubakirova G.M.,
Saniyazova E.K.

**Legal responsibility for the
scientific plagiarism**

In this article, stating that the development of the Internet, along with computer literacy promotes penetration of plagiarism in various spheres of human activity, and the fact that plagiarism is a serious problem in education, industry and the scientific community.

From a legal point of view, plagiarism is a form of illegal behavior and, depending on the degree of public danger involves different kinds of legal liability.

The most effective way to protect the right of authorship is non-pecuniary damage. If plagiarism is found on someone else's work, very reasonable to write the statement of claim for moral damages.

Key words: Plagiarism, vzai mstvovannaya science, avtorskoe Law, vorovstvo, Legal Responsibility.

Абубакирова Г.М.,
Саниязова Е.К.

**Юридическая ответственность
за научный плагиат**

В этой статье говорится о том, что развитие интернета наряду с компьютерной грамотностью способствует проникновению плагиата в различные сферы человеческой деятельности, и о том, что плагиат является острой проблемой в образовании, промышленности и научном сообществе.

С юридической точки зрения, плагиат представляет собой одну из форм противоправного поведения и в зависимости от степени общественной опасности влечет различные виды юридической ответственности.

Наиболее действенным способом защиты права авторства является компенсация морального вреда. Если обнаружен плагиат на чью-либо работу, весьма резонно написать исковое заявление о возмещении морального вреда.

Ключевые слова: плагиат, взаимствованная наука, авторское право, воровство, юридическая ответственность.

ҒЫЛЫМИ ПЛАГИАТ ҮШІН ЗАҢДЫ ЖАУАПКЕРШІЛІК

Компьютер сауаттылығымен қатар, ғаламтордың дамуы адами белсенділіктің әртүрлі салаларында плагиаттың енуіне мүмкіндік туғызады: плагиат білімде өткір мәселе болып, өнер-кәсіп және ғылыми қоғамдастықта да өршіп тұр. Плагиат (лат. *plagio* – ұрлау, ұрлық) – басқа автордың әдеби немесе ғылыми туындысын иемдену, шығарма үзінділерін өз еңбегінде авторын көрсетпей пайдалану [1].

Бөтен шығарманы немесе оның бір бөлігін түпнұсқасын атамай, өз атынан жариялағанда, із жасыру үшін түрлі әдістер қолдану да кездеседі. Мысалы, мәтінге кейбір өзгертулер енгізу, басқа сөзбен алмастыру, т.б. Мұндай өзгертулер көп болса, плагиатты дәлелдеу оңайға түспейді, арнайы салыстырып тексеруді қажет етеді. Плагиаттық жасап, басқа біреудің шығармасын иемденіп, еңбегін пайдаланған адам авторлық құқықты бұзғаны үшін заң алдында жауапқа тартылады.

Авторлық ұрлық мүмкін – құқықтық заңнаманы және патент заңнамасын бұзу болсын тиісті сапада заңдық жауапкершілікке әкеп соқтыруы ықтимал. Басқа жағынан, плагиат мына салаларда жиірек болып келеді. Мысалы, зияткерлік меншіктің өнімдерінің қандай да болмасын түрінде, математикада және басқа іргелі ғылыми пәндерде кездесіп жатады.

Ең жиі ұрлық бөтен шығарманы өз есімімен жариялауда байқалады немесе бөтен идеяларды, сондай-ақ бөтен шығармалардың фрагменттерін жөн-жобасыз алып, оның пайдаланған көзін көрсетпеу. Ұрлықтың белгісі авторлықты иемденуі болып табылады. Өйткені пайдаланудың дұрыс емес жариялануы, көшіруі т.б. шығармалар авторлық құқықпен қорғалатын, өзі ұрлық емес болып көрінеді, оны ұрлық емес, авторлық құқыққа жасалған қарақшылық деп көрсетсек болады. Авторлық құқыққа жасалған қарақшылық интеллектуалдық еңбектің нәтижелерін заңсыз пайдаланудан ұрлыққа айналып және авторлықтың жариялайтын бетімен иемдену.

Зерттеу материалдарын сараптай келе, тәуелділіктің түр-түрімен және қолдану саласына қарай, плагиатты шартты түрде төртке бөліп, әрқайсысының зерттеу объектісін беруге болады:

Бірінші, кәсіби – кәсіби мақсаттардағы интеллектуалдық, шығармашылық, кәсіби жетістіктерін (абырой, табыс, марапат, мойындаушылық және оған ұқсас) иемденуді ескереді.

Екінші, білім беру-ғылыми ұрлық – ғылыми дәрежені алу, білім беретін саралау процесінде интеллектуалдық мүлікті иемденуде болады.

Үшінші, әлеуметтік ұрлық – тұрмыстық қарым-қатынастарда пайда болады. Ол «кәсіби» болғанымен, бірақ кәсіби жұмысқа белсенділігі жоқ.

Төртінші, нормативті ұрлық – заң шығарушы, заңды, әдістемелік, ғылыми, практикалық түрде атқарылған жұмыстарды иемдену. Оның айырмашылығы, жалпыға ортақ жекелеген емес. Мысалы: зейнетақы жүйесін дамудың бағдарламасын иемдену немесе отбасылық заңнамадағы даулардың шешімінің өңделген әдістемесін өз авторлығымен жариялау.

Отандық ғылымда соңғы кездері плагиат мәселесі (әсіресе гуманитарлық салаларда) өзектірек мәселе болып, түйіні шешілмей тұр. Коррозия сияқты, ол қазіргі ғылымды ішінен шірітіп, сыбайлас жемқорлық секілді құрылымдық элементтерінің бәрі мемлекеттік-бюрократияға енген [2].

Заңдық тұрғыдан қарағанда, ұрлық пен заңға қайшы мінез-құлық түрлерінің бірі болады және қоғамдық қауіпті дәрежеден тәуелділікте заңдық жауапкершіліктің әртүрлігіне әкеп соқтырады.

Плагиат өзімен бірге әртүрлі жауаптылықты туғызуы мүмкін. Заңдық жауапкершілік құқық бұзушылықтың жеке мүліктік емес автордың құқығы, соның ішінде авторлыққа құқық үш түрлі болады:

1. Азаматтық-құқықтық жауапкершілік. Автордың жеке мүліктік емес құқығын бұзу, жекелікте, құқықтың мойындаушылық жолымен, бастапқы күйіне қалпына келтіру, қорқыту әрекеттерін жасау, болған құқық бұзушылығы үшін, жария түрде соттың шешімімен авторға моральдық шығынды өтейді, делінген [3].

2. Әкімшілік жауапкершілік. Интернет желісінде пайдалануды қоспағанда, авторлық құқық және сабақтас құқықтар объектілерін заңсыз пайдалану, сол сияқты өткізу мақсатында авторлық құқық және сабақтас құқықтар объектілерінің контрафактілік даналарын сатып алу, сақтау, тасымалдау немесе дайындау, авторлықты иеленіп алу немесе тең авторлыққа мәжбүрлеу, егер бұл іс-әрекеттерде қылмыстық жаза қолданылатын әрекет белгілері болмаса, авторлық құқық және сабақтас құқықтар объектілерінің даналары, сондай-ақ құқық бұзушылық жасаудың құралы болған заттар тәркіленіп, жеке тұлғаларға – айлық есептік көрсеткіштің оннан он беске дейінгі мөлшерінде, лауазымды адамдарға – жиырмадан отызға дейінгі мөлшерінде, заңды тұлғаларға бір жүзден жүз елуге дейінгі мөлшерінде айыппұл салуға әкеп соғады [4].

3. Қылмыстық жауапкершілік. ҚР ҚК-ң 184 бабының 1-тармағында былай деп көрсетілген: «Авторлықты иеленіп алу немесе тең авторлыққа мәжбүрлеу, егер бұл әрекет автордың немесе өзге де құқық иеленушінің құқықтарына немесе заңды мүдделеріне айтарлықтай зиянға, оның ішінде елеулі залалға әкеп соқтырған айтарлықтай шығын келтірсе – жүзден бес жүз айлық есептік көрсеткішке дейінгі мөлшерде айыппұл салуға не жүз сағаттан жүз сексен сағатқа дейінгі мерзімге қоғамдық жұмыстарға тартуға, немесе екі жылға дейінгі мерзімге бас бостандығын шектеуге жазаланады» [5].

Көріп тұрғанымыздай, әкімшілік жауапкершілік тек мына жағдайда туындайды, егер плагиаттылықтың мақсаты – табыс алу болып дәлелденсе.

Қылмыстық жауапкершілік – тек ғана егер ірі зиян келтіру дәлелденген жағдайда туындайды. Кеңінен айтсақ, ғылыми жұмыстарда (барлығын бұрын диссертациялар) ұрлық табыстарды алу мақсатына қатысты емес және ірі зиянды келтірмейді деп есептелінеді.

Нәтижесінде, ғылыми жұмысты авторлық иемденуі жауапкершіліктің азаматтық құқықпен ғана жүзеге асырады.

Біздің пікір, авторлық құқықтарды қорғаудың ең пәрменді тәсілі моральдік шығын өтемін төлеу болып көрінеді. Егер біреудің жұмысында плагиаттылық табылса, моральдық зиянның өтеуі туралы талап арызды жазуға болады.

Бірақ, анықтайтын сұрақ онда туындап, және ұрлық дәлелденеді ме? Қазірде плагиаттықты табуға көмектесетін сервистік бағдарламалардың саны көп. Сонымен қатар, плагиаттықты компьютер әдістерімен табу да бар. Сондай-ақ авторлықты білу сараптамасы қолданыста бар.

Авторлықты білу сараптамасының бір түрі – ұрлықтың белгілерін іздеп табу. Бұл сараптамалық зерттеу көзінде – анықтасын немесе керісінше, бөтен өнімді қасақана иемдену, идеяны теріске шығарсын немесе ойлап табылған затты, ғылым және өнер шығармасын да табу болып табылады.

Плагиаттық үшін адамды жауаптылыққа тарту кезінде, екі нәрсені дәлелдеу керек: оның әрекеттеріндегі ниеттің және шындығында, алыс-берістердің оның шығармасында бар болуы. Сотты дәлелден ұрлықтың кесімі қасақана болуы мүмкін бе?

Плагиаттың фактісі дәлелденуі үшін, ұрланған шығарманы жариялау қажетті емес. Ең болмаса шығарманың бір тұтынушысы жетерлік. Ескеріңіз, мәтіннің ауызша оқылуы жариялау болады. Егер оқылым материалдық пайданы

алу болып, алдына міндет етіп қойса немесе автордың табысын кеміту болса, онда плагиаттық заңы және авторлық құқықты қорғау ісі іске кіріседі.

Плагиаттықтың табылу мәселесі ғылым салаларында осы шақта өзекті болып тұр. Әлемдік кітапханалардың сансыз ресурстарына әрдайым ашық тұрған бұл жол, маңызды проблемаға айналдырып, дәйектеме келтірудің көзіне жөн-жобасыз ғылыми жұмыстарда бөтен мәтіндердің қайдан алынғандығы көбінесе көрсетілмейді. Бұл ұрланған шығарманың авторының абыройы мен қадір-қасиетіне кесірін төндіреді. Ғылыми салада ұрлық өз еңбегінің нәтижесінен тікелей материалдық игілікті алып қойып, патенттер алуы, өнертабыстарды коммерциялық пайдалану, сонымен бірге ғылыми жаңалықтарды авторлық құқықпен қорғауға жатады. Айта кететін жағдай, авторлардың бірлесуін мәжбүрлеу плагиаттыққа жатқызылады. Енді, ғылыми жетекші де, студенттің жұмысын өз атымен жариялауы, плагиаттықтың актісін жасағаны.

Авторлық құқықты қорғау туралы заңдарды қабылдау мәселеге әкеліп, таза өнерлікті білу заңи және коммерциялық тұрғы да. Қазіргі уақытта бүкіл мемлекеттерде іс жүзінде заңдар, авторлық құқықты иемдеушілікті тыюшы рөлде. Бұл заңдарды бұзушылық қатаң санкцияларға алып келуі мүмкін.

Бір жағынан, заңдық қорғау авторлық шығармашылықтың нәтижелерін және автордың мүддесін, плагиаттықтан зардап шеккендерді қоса қорғайды. Басқа да, қандай құқықтық шектеулер, авторлық құқықты қорғау заңнамасы дұрыс емес бәсекелестікке де қолданылуы мүмкін. Жо-

ғарыда аталған плагиаттықтың ұғымын сотта қарағанда плагиаттық істі, белгілі жағдайларда сот жеке өзі шешім қабылдай алмайды. Шығарманың плагиаттық екенін мойындайтын, бейтарап сарапшылардың сараптамасымен ғана шешіледі. Осылайша, плагиаттық дауды жеке автормен ірі баспаның арасында болғанда, жалғыз авторда мүмкіндік іс жүзінде жоқ. Бай баспа әрқашан сарапшылар тобын алып, плагиаттық болғанын немесе керісінше, болған емес деп бекітуі, кімге тәуелді екендігіне байланысты. Заң бойынша, екі тарапқа да қатысы жоқ, әділ баға беретін сарапшылар болуы тиіс [6,12 б.].

Плагиаттықты қабылдамауды студенттік баспалдақтан бастап, оқытушылар тәрбиелеуді қолға алған жөн. Сондай-ақ ұрлық үшін тәртіптік жауапкершілікті қаталдандыру керек: курстық, дипломдық жұмыс, диссертациялар, ғылыми мақалалардағы плагиаттыққа біріншіден ескерту жариялау; плагиаттықты қайталағандарға екіншіден сөгіс; плагиаттықты «ерекше қауіпті қайталағандарға» – қатаң сөгіс беріп, ЖОО-нан шығару. Диссертацияның мәтініде табылған ұрлықтың өзі ғылыми кандидаттық дәрежесінен және докторлықтан айыру үшін осы шарт жеткілікті [7].

Зерттеу жұмысын қорыта келгенде, қазірден бастап ғылыми жұмыстардың мазмұнына бақылауды күшейту керек (мұндай жұмысты осы шақта негізінде ғылыми жетекшілермен, кейде диссертациялық комиссиялардың мүшелерімен жасалады). Қажетінше, осындай жұмыстарды ғылыми жетекшілерге ғана артып қоймай, керекті элемент болып, әрбір ЖОО-ның кафедра-сында бақылануы тиіс деп түйіндейміз.

Әдебиеттер

- 1 Stydentamsga.ru/pabl сайтының мәліметтері. Плагиат – определение и описания, значения.
- 2 Абрамова Н.Ю. Проблема плагиата в научных работах // Научная периодика: проблемы и решения. – 2011. – №2. – С.12.
- 3 Қазақстан Республикасының 1999 жыл 11 сәуірде қабылдаған Азаматтық кодексі. Ерекше бөлімі
- 4 Әкімшілік құқық бұзушылық туралы Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 30 қаңтардағы N 155-II Кодексі.
- 5 Қазақстан Республикасының ҚР 2014 жылғы 3 шілдедегі № 226-V Қылмыстық кодексі.

References

- 1 Stydentamsga.ru/pabl sajtyның мәліметтері. Plagiat – opredelenie i opisaniya, znachenija.
- 2 Abramova N.Ju. Problema plagiata v nauchnyh rabotah. // Nauchnaja periodika: problemy i reshenija. – 2011.- №2. – S.12.
- 3 Kazakstan Respublikasynyn 1999 zhyl 11 sauirde kabyldagan Azamattyk kodeksi. Erekshe bolimi.
- 4 Akimshilik kukyk buzushylyk turaly Kazakstan Respublikasynyn 2001 zhylgy 30 kantardagy N 155-II Kodeksi.
- 5 Kazakstan Respublikasynyn KR 2014 zhylgy 3 shildedegi № 226-V Kymystyk kodeksi.